



Ігор Котик

## ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР ЛЮДИНИ В “АНКЕТАХ” ЮРІЯ ТАРНАВСЬКОГО

Після кількох добірок віршів у періодиці 1991 р. з'явилося вибране “Без нічого”, куди ввійшли переважно давніші збірки поета; згодом опубліковано окремим виданням поему “У ра на” (1994), а під завісу століття київський “Родовід” видав три томи письменника, що вмістили всю драматургію митця (“6×0”, 1998), поезія від 1970 до 1999 р. (“Їх немає”, 1999; до 1970 р. було видано окремим томом вірші під назвою “Поезії про ніщо і інші поезії на цю саму тему” в Нью-Йорку 1970 р.) та вибрана проза (“Не знаю”, 2000). Однак те, що Ю. Тарнавський, найрадикальніший представник Нью-Йоркської групи, першого в історії української літератури справді модерного кола поетів, текстуально вагомо представлений у вітчизняному літературному контексті, не забезпечує йому високого рівня читацької рецепції. Жодної монографії на матеріалі творчості Тарнавського не маємо, рецензій на п'ять виданих книжок (а це п'ятнадцять поетичних збірок, шість драм, вибрана проза й широке автобіографічне есе) обмаль, як і дослідницьких матеріалів, з-поміж яких вигідно вирізняються статті Т. Остапчук. Тож доводиться констатувати, що й надалі творчість Юрія Тарнавського в дорозі до українського читача.

До найменше знаних в Україні поетичних творів Тарнавського належить цикл “Анкети” (грудень 1967 – січень 1968). І річ не в тому, що тексту немає в наших книгарнях та бібліотеках. Ще 1971 р., рецензуючи том “Поезії про ніщо і інші поезії на цю саму тему”, Б. Бойчук написав: “... це найбільш герметична збірка Тарнавського: у розмовах ми не зустрічали жадної людини, яка знайшла б до неї якесь відношення. Треба припускати, що збірка ця буде існувати для поетів та знавців поезії”<sup>1</sup>. До речі, Бойчук закрив тему: відтоді, наскільки відомо авторові цих рядків, про “Анкети” нічого не публіковано.

Пропонована стаття – спроба наближення до письменницького трактування екзистенційних проблем в “Анкетах”, вона виявляє стосунок автора до релігійного та метафізичного поглядів на людську сутність. Наголошується близькість і розбіжність у позиціях українського поета та французького філософа-екзистенціаліста й письменника Ж.-П. Сартра, експліковано переплетення в “Анкетах” абсурдного й логічного, раціонального та ірраціонального в людській екзистенції. Хотілося б, щоб ця публікація стала імпульсом до уважнішого прочитання Тарнавського як тексту у вітчизняному літературознавстві.

Уже сама назва книжки “Анкети” (форма поетичного вислову, жанр твору) натякає на відносно високий рівень раціонального освоєння світу й людини в ньому. Хаосу чуттєвого, яким перенасичена одна з попередніх збірок Тарнавського “Без Еспанії”, на тематичному рівні “Анкети” справді позбавлені. Крізь суху, штампову канцелярську мову цієї книжки холодний об'єктив мозку визначає мережу відношень між “частинами, датами та поняттями тіла” і світу, з

<sup>1</sup> Бойчук Б. Поезії про ніщо та інші поезії на цю саму тему // Сучасність. – 1971. – № 7/8. – С. 50.

якими тіло безпосередньо чи посередньо сполучене (або не сполучене). Ідеться не про індивіда, а про загальний образ людини, про людину як вид. Та на відміну від науково-природничого, філософського чи релігійного підходів автор розвиває тему людської екзистенції навколо стрижневої конкретної ситуації, до того ж не виняткової, а типової, до банальності буденної: людина мисться у ванній перед дзеркалом, праворуч мушлі трохи прочинене вікно, крізь яке чути шум авто, що проїжджає повз, і вимальовуються краєвиди. Для лексеми із загальним значенням “людина” місця в “Анкетах” нема, очевидно, саме через семантичну її розмитість унаслідок розмаїтих трактувань. Тож, як і в “Без Еспанії”, Тарнавський “дробить” людське тіло – тобто користується поділом його на частини, елементи, зафіксованим у мовній картині, хоча не всі ключові концепти останньої наявні (до прикладу, навіть не згадується голова чи живіт, натомість чимало місця присвячено пучкам пальців, шокам тощо). Предметний світ, як і антропосфера, не несе жодних індивідуальних рис, речі ніби позичені з Платонового світу ідей. Обидві сфери – людина і предмети – переплетені між собою так, що позірно раціоналістична форма книжки швидко виявляється ілюзорною.

*“Місце (Анкета “Руки”. – І. К.):* Перед і за дзеркалом, яким вони трясуть, хоч його не доторкаються і хоч навіть не напрямлені в його сторону. Теж перед і за тілом, яке трясє ними, хоч вони його теж не доторкаються і хоч теж не напрямлені в його сторону. Теж, нижче світла, що падає з вікна, що праворуч, і з води, що під ними, і нижче метафізики, що падає зі своїх підручників, навіть коли вона в них ще не знаходиться”<sup>2</sup>.

Камерність обстановки не творить затишку. Радше навпаки: обмеженість просторових координат (долівка, дзеркало, вікно, краєвиди) увиразнює людську обмеженість, незначущість. Важкозбагненні маніпуляції образами “на п’ятачку” народжені відчаєм. Доступними постають лише предмети (власне, їхні назви), синтаксис світу – питальний. Тому “частини, дати, та поняття тіла” порівнюються з особами, визначальна риса яких – те, що вони “не перестають питати” (281). Усім своїм єством людина ставить запитання, задовільної відповіді на котрі не отримує – інакше до чого б їй було “не переставати питати”?

Роз’єднаність між людиною і світом ятрить уже на початку книжки: обличчя в однойменній анкеті, котре, як можна виснувати, виконує, так би мовити, “представницьку” функцію, оточене чужим йому світом речей, понять, дат, приладів, світом без облич та сердець (єдиний концепт тілесної сфери, що з ним воно хоч якось споріднене, – руки. Руки, як і обличчя, пов’язані з водою та дзеркалом: обличчя нахилене над водою, а руки до неї простягнуті, до дзеркала ж вони “окремо або разом” (232) можуть себе простягати). Надалі хиткість зв’язку між світом та людиною підтверджується і навіть посилюється:

“щоби тримаються всіма своїми пальцями і зубами, і всіма своїми силами, найтвердших і найнезаперечливіших частин долівки (т.є., її осередку), [...] зуби тримаються всією своєю силою поверхні дзеркала, якого вони не можуть досягнути, [...] дзеркало тримається всією силою, і всіма своїми зеленими зубами, шкіри, що всією силою тримається найтвердших і найнезаперечливіших частин щік (т.є., їхнього осередку), [...] кості постійно сковзаються по долівці, якої вони не мають чим триматися і якої немає за що тримати” (254);

“кров може теж старатися зловити долівку крізь черевики, та в дану мить цього не робить, бо здається їй, що вона вже тримається за воду, з якою зв’язані руки, хоч цього не робить, бо, так само, як кості й долівка, ні кров не має чим зловитися води, ні вода не має чогось, за що можна було б її зловити” (255);

---

<sup>2</sup> *Тарнавський Ю.* Поезії про ніщо і інші поезії на цю саму тему. – Нью-Йорк, 1970. – С.234. Далі в тексті зазначаємо лише сторінку.

“руки зв’язані водою над нею (над долівкою. — *І. К.*), [...] кості ніг стараються намарне зловитися за неї (вони, не треба забути, не мають чим зловитися, і долівка не має нічого, за що б можна було її зловити) крізь черевики, [...] черевики стараються притиснутися якнайближче до неї” (256).

Перших дві цитати взято з анкети під назвою “Черевики”, вони входять до рубрик “*Де знаходиться (-яється)?*” та “*Форма*” відповідно. Видається, тут, як і в багатьох інших випадках, Тарнавському важить не на тому, щоб розкрити сутність окремих речей, винесених у заголовок, а на тому, щоб кинути пучок світла на загальне становище у світі, у світі-для-людини. Псевдогегелівська всезв’язаність не страхує від небезпеки: навпаки, виходячи зі славнозвісної тези Анаксимандра (речі повинні платити за своє існування), можна виснувати, що “плата” в такому щільному середовищі мусить здійснюватись на безліч “рахунків”, інакше кажучи — небезпеки чигають звідки завгодно. Тож від всезв’язаності існування речей тривкішим не стає.

“*Анкета XVI*

*Назва:* Щоки.

*Скількість:* Стільки, скільки є рук, що можуть вказати на них, як на свідоцтво своїх страждань та несправедливості долі, і стільки, скільки є дір, які кладе дата народження під своїми цифрами і літерами, як завдаток на їдку рідину, яка роз’їдає хвилини і метрики, і стільки, скільки своїх поверхень не може вмістити душа, яким вона (добровільно) зобов’язана дати моральну підтримку та притулок, і стільки, скільки щік вимагають долівка, що підтримує ноги, і вода, з якою зв’язані руки, що під обличчям, як під точкою, що є частиною знаку запитання, і дзеркало, перед яким блимають обличчя і кров, що гаснуть, як два окремі та дуже подібні (властиво нерозрізніми) полумені, і вікно, що напіввідкрите і праворуч всього, щоб впускати шум авта, що проїжджає мимо, і краєвиди, що безконечно байдужі і далекі від усього — усі, як плату за своє безкорисне існування і безмежну доброзичливість.

[...] *Причина:* Страшна кількість усіх живих і неживих речей, дат, та понять, які безоглядно вимагають їх, як плату за своє безкорисне існування і безмежну доброзичливість” (262–264).

Яку ж “плату” можуть внести цій “страшній кількості речей, дат та понять” щоки? Порівнюючи останні зі сторінками настінного календаря, “вже дещо наддертими” (264), поет зауважує, що вони, щоки, потрібні, “щоб всі ці речі мали час, в якому існувати, як теж і щоб вони не існували задовго!” (264) Напрошується висновок: порядок у світі такий, щоб примножувати існування й водночас знищувати. Тож цілком закономірно, що в тій самій анкеті “Щоки” автор двічі повторює: “на початку всього” є “дата смерті” (263). І хоча б якими твердими були кості, факт смерті анулює суму їхньої причини:

“*Причина* (костей. — *І. К.*): Приблизно рівна всім вищезгаданим причинам (причинам назви, форми, кольору, речовини, місця й дати. — *І. К.*), доданим арифметично і чорнилом на папері, одна до одної, та поділений на число, що або менше від дати народження, або більше від дати смерті. Це дозволяється тому, що причина така мала, що яке-небудь обмежене число буде приблизно однаково різнитися від неї” (268).

Категорія причини — одна з магістральних у збірці, вона отримує те чи те трактування у більшості анкет. Рубрика “*Причина*” ніколи не містить негативної відповіді, хоч би й сама причина була позбавлена причини<sup>3</sup> чи навіть не мала жодного стосунку до об’єкта<sup>4</sup>. Кількість причин може бути різна, найбільше їх у дзеркала, “осередка дір” (237), чим вочевидь наголошується зумовленість категорії причини сферою небуття, — аж вісім<sup>5</sup>. Та ні кількість причин, ані те,

<sup>3</sup> Так висловлюється поет про причину душі (236).

<sup>4</sup> Так висловлюється поет про причину метафізики (262).

<sup>5</sup> Цифра “вісім” — це поставлений вертикально знак нескінченності.

наскільки істотними чи неістотними вони видаються, ролі не відіграє: в будь-якому разі, твердить поет, кожна з них робить неіснування даного об'єкта неможливим (245). Оскільки з'ясувати причину можна лише виходячи з наслідку, поет здебільшого звертається саме до телеологічного трактування, яке, іронізуючи над "великими метафізиками"<sup>6</sup>, нерідко доводить до абсурду.

"Причина (Анкета "Діри". – І. К.): Якби їх не було, було б неможливе поняття всіх предметів домашнього вжитку, як хрестів, слини, сліз, підручників метафізики, самої метафізики, гудзиків..." (238);

"Причина (Анкета "Краєвиди". – І. К.): Інакше що б вимовляли уста, і як могли б душі вимовляти щонебудь (т.є., поверхні, які вони постійно вимовляють вночі), і як могли б дзеркала вимовляти руки, і руки пунктировані дзеркала і дні, причеплені до них?" (243).

З Арістотелевого арсеналу причин Тарнавський позичає форму, речовину, а також діяча (цю функцію виконують "руки") та призначення ("обличчя"), від реалістів<sup>7</sup> переймає в ролі причини назву.

"Короткий опис причин(-и) (Анкета "Кров". – І. К.): Тому, що є рідка і тепла, і що червона на колір" (252);

"Короткий опис причин(-и) (Анкета "Дзеркало". – І. К.): Перша причина, це його назва, яка, тому, що вона відноситься до нього і, тим самим, мусить означати дзеркало, робить неіснування його неможливим. Друга причина, це його форма, яка, тому, що вона відноситься до нього, мусить мати форму дзеркала і, тим самим, робить неіснування його неможливим. Третя причина, це його колір [...]. Четверта причина, це його речовина [...]. П'ята причина, це руки, що перед ним, і тому, що вони знаходяться перед ним, і що факт, що вони існують, незаперечний, вони роблять неіснування його неможливим. Шоста причина, це обличчя, що перед ним, і тому, що воно знаходиться перед ним і що факт, що воно існує, незаперечний, воно робить неіснування дзеркала неможливим. Сьома причина, це краєвиди, які, хоч вони і не відбиті в дзеркалі і хоч безконечно далекі від нього, знаходяться в просторі, одним із розмірів якого є відстань між дзеркалом і руками [...]" (245).

Причиновості присвячено завершальну анкету циклу. Вона увиразнює затемненість суті причиновості й безплідність спекуляцій довкола цієї категорії. Виходячи з побутової ситуації, покладеної в основу твору (людина миється), Тарнавський фіксує зв'язок людини зі світом через дієслово "згинатися", негативна конотація якого безумовна. За твердженнями лінгвістів, саме від праслов'янського кореня із первісним значенням *гнути(ся)* розвинулись дієслова "гинути", "гибнути", "гибіти" й похідні від них лексеми "гибель", "гиблій" тощо<sup>8</sup>. До того ж у цій анкеті неодноразово підкреслювано екзистенційну приреченість на таку саме долю, чим, до речі, український поет суперечить фундаментальній тезі Ж.-П. Сартра (якого любив читати замолоду – але не "Буття й Ніщо" чи есеї, а художні твори) про те, ніби сутність людини в її виборі (навіть якщо людина ухиляється від вибору – це теж вибір, повторював Сартр за К'єркегором). "Діловодство" Тарнавського не містить постулату, що людина вибирати може, бо те, що вона може вибирати, – похідне від "даного". Елімінавання етичного, а

<sup>6</sup> Напрошується аналогія з відомою картиною Дж. Де Кірико "Великий метафізик", на якій зображено неймовірно струнку купу мотлоху.

<sup>7</sup> Ідеться про середньовічних мислителів, котрі вважали назви первинними щодо речей.

<sup>8</sup> Див.: *Етимологічний словник української мови*. – К., 1982. – Т. 1. – С. 503. Детальніше про зв'язок цих коренів див.: *Жуйкова М.* Номінація смерті та архаїчне мислення // *Thanatos*. Студії з інтегральної культурології. – Спецвипуск "Народознавчих зошитів". – [1996]. – № 1. – С. 28.

також інших аспектів людської сутності, зокрема соціального, політичного, естетичного, психологічного, історичного тощо, виправдане оголенням образу людини до своєрідного поетичного рентгенівського знімка її екзистенції. І як на рентгенівському знімку видно чорне тло навколо білих об'єктів, так і людина пронизана сферою *ніщо*, названою поетом “дірами” – очевидно, для підкреслення її проникної спроможності. Адже, за словами Сартра, *ніщо* дано “в самому ядрі буття, його осерді, як хробак”<sup>9</sup>. Образ дір стосується часопростору людини і її гносеологічних можливостей:

“Короткий опис (Анкета “Діри”. – І. К.): Знаходяться в границях тіла, його дат, та понять, навіть тоді, коли вони там взагалі не знаходяться (239).

*Відношення до понять*: Багато понять, незалежно від того, чи вони є поняттями тіла, чи ні (і чи вони безпосередньо чи посередньо сполучені з ним, чи ні), є менші від дір, які вони посідають, хоч вони цілковито вміщують в собі ці діри. Теж, багато дір вміщує в собі багато понять відразу [...]” (238).

“Короткий опис дат(-и) (Анкета “Дата”. – І.К.): Така, що вічно кінчається, навіть, коли ще не почалася, якщо б колись могла починатися” (279).

“Тільки Христові, коли вірити у його воскресіння та вознесіння, вдалося подолати межу, за яку не дано ступати смертним: “Христос скинув їх із себе, коли підносився до неба” (239). Як уже зазначалося, символом неіснування виступає для Тарнавського дзеркало. Мабуть, саме тому поет каже, що форма дзеркала “така, що обтинає душу” (244).

“Місце (Анкета “Діри”. – І. К.): Осередок його завжди знаходиться на дзеркалі, в тім місці, в яке, в дану мить, дивляться очі, навіть, коли вони в нього не дивляться. Звідти воно вже розходить центровідбінним чи центротяжним способом до рук, а ті тоді скеровують його до інших частин, дат, та понять тіла, які в дану мить їх найбільше, чи найменше (чи до якоїнебудь іншої міри) потребують. Місце звичайно само є дірами, ще до їхнього прибуття” (238).

Попри певний скептицизм щодо категорії причини, Тарнавський не ухиляється од відповіді на питання про першопричину буття. На його думку, першопричина мусить бути матеріальною: “Якщо б було інакше, можливо не було б причин для виникнення мов, метафізики, феноменології, прізвищ, душ, черевиків, і всіх інших речей, дат, та понять, безпосередньо чи посередньо зв’язаних з тілом” (258). Концептом, що найадекватніше втілює таку першопричину, для поета постає долівка. З історичного погляду ця “теорія” не витримує критики, під поетичним же кутом зору в ній можна додати якийсь сенс. Долівка поєднує в собі дві ключові семи: *земля* й *основа*. Вже перше речення анкети “Долівка”, котре нібито мало що означає (“*Де знаходиться (-яється)? В крові, або в обличчі, або в снах*”) підказує, що йдеться про долівку не в буквальному сенсі, а в метафоричному. Оскільки спільними для згаданих у цитаті концептів “кров”, “обличчя” і “сни” в тому значенні, в якому вони функціонують у Тарнавського, є нераціональність, можна висувати, що саме нераціональні переживання йдуть із самих основин, із глибин буття. На нераціональний характер екзистування вказував і М.Гайдеггер, вкладаючи саме спонтанні, дораціональні механізми свідомості у зміст терміна “Dasein” (“тут-буття”, “ось-буття”); на позначення ж буття несправжнього, публічного німецький мислитель уживав термін “Maß”. Беручи до уваги колір долівки – чорний, можна також твердити, що переживання невеселі. У цьому теж відчутно перегук із позицією Сартра, для котрого оптимізм – лише маскування глибинного вітального страху, результат самонавіювання, а тверезий розум

<sup>9</sup> Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології. – К., 2001. – С. 63.

перейнятий перманентним пригніченням, що, за словами Е.Соловйова, “оцінюється Сартром як найбільш глибоке й адекватне переживання людиною свого становища в світі. [...] Будь-який інший загальний настрої ілюзорний і патологічний”<sup>10</sup>.

Одне з докучливих для автора питань, що порушуються в “Анкетах”, – висловність, спроможність вербалізувати екзистенцію. Поет обмежується трактуванням лише двох, либонь, найповажніших сфер осягнення буття – релігії та метафізики. Референтом першої сфери виступають концепти “янголи” та “світло”. Метафізика та янголи, що нерідко постають в одному ряду предметів, характеризуються як речі певною мірою наївні. Пишучи в автобіографічному есеї “Босоніж додому і назад” про своє сприймання релігії, письменник зізнається, що світогляд його ніколи не узгоджувався з релігійним, але з віком протистояння затерлося – митець став сприймати релігію як свого роду казку<sup>11</sup>. “Казковість” релігії та метафізики зафіксована в рубриці “Загальна форма” анкети “Уста”: “Околиця тіла, що чула багато про янголів та метафізику і захотіла ними бути, та стала дорослою, заки здійснилися її мрії” (253).

Будучи продуктом людського мозку, янголи та метафізика не позбавлені обмеженості:

“Причина (Анкета “Уста”. – І. К.): Янголи або мусіли кудись відійти, або мусітимуть кудись прийти. Те саме можна сказати про метафізику. Теж, і янголи і метафізика мусять десь кінчатися і десь починатися” (254).

Навіть метафізику зараховує Тарнавський до ряду тілесних концептів (“метафізика і інші частини, дати, та *поняття тіла*” [курсив мій. – І. К.] – 232, 284), хоч вона, звісно, в силу своєї відстороненості, абстрактності не може бути віднесеною до категорії “все”, вочевидь, синонімічної до гегелівського “цілого”. Непричетність метафізики до “всього” впливає із фрази: “...через все і через метафізику” (233). Український поет не послуговується словами на кшталт “безвідносність”, “абстрактність”, “непричетність” тощо, які несуть спекулятивний присмак, він передає відношення метафізики до реальності через наочно-конкретні образи:

“Відношення до дати: До неї не має ніякого відношення, так, як собака, відігнаний від відтятої руки, не має відношення до тієї руки, і як відтята рука не має відношення до обличчя, від якого вона відтята, і, вкінці, як відтяте обличчя не має відношення до себе, коли воно відтяте.

[...] *Відношення до місця*: Таке, як відтята рука має до місця, на якому вона лежить, після того, як відігнано від неї собаку, і таке, як має решта відтятих речей і понять, згаданих чи не згаданих у “Відношенні до дати”, до місць, на яких вони знаходяться після того, як відігнано від відтятої руки собаку” (261).

Моделюючи відношення метафізики до речей та понять через моторошний процес відтинання, поет окреслює первинний зв’язок її з тими чи тими речами й поняттями і водночас його болючу втрату. На думку М.Гайдеггера, на початку метафізики “неможливо було говорити інакше, як з виднокола наявних понять”, але коли, ніби за інерцією, мові метафізики “не вдалося [...] відкинути недоречну орієнтацію на “науку” та “дослідження”, вона, метафізика, як і вся “онтологія” (Гайдеггер бере це слово в лапки), підлягає критиці, і то “не тому, що вона продумує істину буття суцього й при цьому вганяє буття в поняття, а тому, що вона не продумує істину буття і тим самим випускає з виду, що є більш строге мислення, ніж понятійне”<sup>12</sup>. На те ж саме вказує і Тарнавський (котрий, до речі,

<sup>10</sup> Соловьев Э. Экзистенциализм // Соловьев Э. Прошлое толкует нас. – М., 1991. – С. 319.

<sup>11</sup> Див.: Тарнавський Ю. Не знаю. – К., 2000. – С. 265.

<sup>12</sup> Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // Проблема человека в западной философии. – М., 1988. – С. 351, 350.

якщо посилалися на “Босоніж додому”, не мав сильних вражень від філософських творів німецьких екзистенціалістів, зокрема і від Гайдеггера<sup>13</sup>), коли говорить, що метафізика закінчується там, де починаються підручники метафізики<sup>14</sup>, або визначає “Відношення метафізики до форми” так: “Форма обмежує її ефективність, а вона свою форму” (262).

Тому “зміст” метафізики виходить настільки банальним, відірваним од життя, що редукується до “змісту” літер, надрукованих відтятими руками і фіолетовою частиною чорнила (т. є, його осередком), відтятию від усього” (262), а “Відношення до змісту” повторює “Відношення до форми”: “Вона робить його менше ефективним (по суті, зовсім не ефективним), і навпаки” (262).

“Анкети” Ю.Тарнавського становлять собою не маніфестаційну, але цілком, видається, виправдану альтернативу метафізичному та релігійному підходам до усвідомлення буття. Про релігію як таку, у принципі, у творі нічого й не сказано йдеться лише про окремі елементи християнської релігійності.

Нічого не сказано і про Бога (про Святого Духа мовлено лише в умовному способі – 275–278; 286) – приклад мовчання на цю тему варто було б наслідувати всім релігійним та філософським системам, бо лише так можна очистити від скверни надто вже заяложене Його ім’я, повернути Йому святість, воскресити Його. Звертаючись до буденного, побутового, Тарнавський ненав’язливо, залишаючи вдосталь рецептивного простору, кидає пучок світла на людське буття в цілому. Покликання людської думки – не аналізувати таємниці буття, а, за Гайдеггером, “бодай вказати на істину”<sup>15</sup>. Тож, суголосно з відомою тезою ще одного видатного антиметафізика, Л.Вітгенштайна, “Про що не можна сказати, про те слід мовчати”<sup>16</sup>, Юрій Тарнавський наостанку анкети “Метафізика” подає такий постскриптум:

*“Заувага (чи можна щось додати?): Можна додати більше літер, і навіть більше пучків пальців та фіолетового чорнила, та тоді не стане місця. Та тому, що не треба, можна обмежитися тим, що сказано і не сказано”* (262).

Те, що сказано й що не сказано, є одним. Межа між словом і мовчанням умовна. *“Загальним кольором”* уст є “колір початків янголів чи кінців метафізики” (253).

м. Львів

<sup>13</sup> Див.: Тарнавський Ю. Не знаю. – С. 276.

<sup>14</sup> Про “кінці метафізики” поет побіжно зауважує в рубриці “Речовина” анкети “Пучки пальців” (240).

<sup>15</sup> Хайдеггер М. Письмо о гуманизме. – С. 339.

<sup>16</sup> Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus // Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження. – К., 1995. – С. 86.

